

Hushållningssällskap

Under första hälften av 1800-talet bildades hushållningssällskap i varje län i Sverige. De kan beskrivas som en kombination av förvaltningsmyndighet och medlemsorganisation. Uppgiften var att med olika medel arbeta för jordbrukets, trädgårdsodlingens, skogsbrukets och fiskets utveckling. Verksamheten tog fart från och med 1850-talet med hjälp av generösa statsanslag. Hushållningssällskapen anställde veterinärer och konsulenter som spred information om husdjursskötsel, odlingsmetoder och redskap. Andra vanliga aktiviteter var försöksodlingar, lantbruksmöten och husdjurspremieringar. Ofta medverkade sällskapen vid tillkomsten av mejerier, lantmannaföreningar och tjurföreningar. De hade också i uppdrag att samla in underlag till den offentliga jordbruksstatistiken. I början av 1900-talet tilldelades de nya uppgifter som förmedling av egnahemslån och premiering av välskötta småbruk.

Medlemmar i sällskapen var inledningsvis främst godsägare och storjordbrukare. Så småningom blev även många vanliga bönder medlemmar, vilket var nödvändigt för att sällskapen skulle kunna spela en aktiv roll i jordbrukets modernisering. Ett led i försöken att aktivera bönderna var sällskapens lokalorganisationer, så kallade gillen, vilka oftast omfattade ett härad.

Förutsättningarna för hushållningssällskapens verksamhet förändrades kraftigt 1967, när den statligt finansierade jordbruksrådgivningen överfördes till lantbruksnämnderna. Hushållningssällskapen lyckades dock hitta nya uppdrag som oberoende konsulter och är numera engagerade i en mängd olika projekt för landsbygdens utveckling.

Hushållningssällskapen i verksamhetsområdet för Riksarkivet i Uppsala

Uppsala läns hushållningssällskap. Bildades år 1815. Arkivhandlingar 1814–1989 förvaras hos Riksarkivet i Uppsala. Arkivet är ordnat och förtecknat, även i NAD.

Stockholms läns hushållningssällskap. Bildades år 1847. Arkivhandlingar 1847–1990 förvaras hos Riksarkivet i Uppsala. Arkivet är ordnat och förtecknat, men endast delvis i NAD.

Södermanlands läns hushållningssällskap. Bildades år 1814. Arkivhandlingar 1814–1999 förvaras hos Riksarkivet i Uppsala. Arkivet är ordnat och förtecknat, även i NAD.

Örebro läns hushållningssällskap. Bildades år 1803. Arkivhandlingar 1803–2000 förvaras på ArkivCentrum Örebro län. Arkivet är ordnat och förtecknat, men inte i NAD. De flesta handlingar före 1850 förstördes i stadsbranden 1854.

Västmanlands läns hushållningssällskap. Bildades år 1815. Arkivet förvaras hos Arkiv Västmanland. Arkivet är till största del ordnat men förteckning saknas.

Kopparbergs läns hushållningssällskap. Bildades år 1850. Arkivhandlingar från åren 1850–1993 förvaras i Falu kommuns centralarkiv. Arkivet är delvis ordnat och förtecknat, men inte i NAD.

Vad kan man hitta i arkiven?

Här följer några exempel på innehållet i arkiven från Uppsala och Stockholms läns hushållningssällskap.

Medlemmarna. Hushållningssällskapet i Stockholm har tryckta matriklar för åren 1884–1952. Volymen D1A:1 innehåller dessutom biografiska uppgifter om ledande medlemmar och anställda 1846–1934. I Uppsalaarkivet finns en matrikel som täcker åren 1863–1866 (D1:1). För tiden dessförinnan kan man hitta lösa medlemsförteckningar i serien Protokoll och handlingar (A1a). Vidare kan nämnas två fotoalbum med sammanlagt 250 porträttbilder på sällskapets mer prominenta medlemmar under andra hälften av 1800-talet (K1:1–2).

Protokoll och årsberättelser. För forskning om föreningar och organisationer är protokoll alltid användbara som källmaterial. Uppsalaprotokollen från 1800-talet är emellertid blandade med skrivelser i tämligen osorterade kartonger (serie A1a). Förvaltningsutskottets (styrelsens) protokoll, vilka från och med 1866 samlats i inbundna böcker (serie A1b), är mer systematiserade. Stockholmsprotokollen är välordnade från och med första verksamhetsåret. Årsberättelser är sällsynta i de aktuella arkiven. Hushållningssällskapet i Stockholm har ett antal i serien Utgående handlingar (B1), men i Uppsala tycks de inte ha sparats. En rekommendation till forskaren är att söka protokoll och årsberättelser i sällskapens tryckta handlingar som delvis finns hos Riksarkivet i Uppsala men också på vissa bibliotek.

Uppgifter till jordbruksstatistiken är något av en guldgruva för agrar- och hembygdsforskare. Här redovisas, socken för socken, varje gårds åkerareal och hur mycket som användes till odling av olika grödor. De flesta delar av Uppsala län redovisas vid tre tillfällen under perioden 1875–1912 (H1a). Stockholms län har motsvarande uppgifter 1885–1911 (F4A) och dessutom statistik över åkerareal och antal djur vid varje gård år 1949 (F4B).

Premier till välskötta mindre jordbruk kan vara ett utmärkt komplement till statistiken. Här återfinns detaljer om de belönade gårdarnas ägare, areal och skörd av olika grödor. Vidare redovisas antal husdjur av skilda slag samt gårdens räkenskaper. Rapporterna ingår för Stockholms del i serien Utgående handlingar (B1) de flesta år under perioden 1907–1932. Beträffande Uppsalasällskapet finns motsvarande uppgifter i tre anteckningsböcker som täcker åren 1923–1931 (volym F2c:3).

Fotografier. Hushållningssällskapet i Uppsala har efterlämnat ett betydande antal fotografier. Förutom prisbelönta hästar och tjurar vid förra sekelskiftet innehåller serie K1 bilder av föreningsverksamhet och landsbygdens liv under 1900-talet.

Fiske. Eftersom såväl Mälaren som Stockholms skärgård och Roslagen ingår i Stockholms län ägnade hushållningssällskapet stor uppmärksamhet åt fiskefrågor. Ett exempel är 1950 års lagstiftning om fiskerätt, som innebar att många tidigare enskilda vatten blev allmänna och att fastighetsägarnas fiskerättigheter inskränktes. De som förlorade fiskerätter fick juridiskt bistånd av hushållningssällskapet. Den långdragna processen avslutades först 1967. Serie F1A innehåller dokumenten, inklusive utredningar sockenvis av alla fastighetsägares fiskerätter.

Lästips

Olof Kährström, *Regionala främjare av de areella näringarna under 200 år. Hushållningssällskapens historiker, periodiska skrifter och arkiv*, Stockholm 2002.

Text av Reine Rydén
Uppdaterad av Linda Oja
Skapad 2006-10
Uppdaterad 2025-08-20